

Od mitološkoga prema kršćanskomu poimanju bolesti: povijesno-kritički pristup

IVAN BODROŽIĆ*

• <https://doi.org/10.31823/d.30.4.1> •

UDK: 2-18:61 • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. travnja 2022. • Prihvaćeno: 12. prosinca 2022.

Sažetak: Autor se u ovom istraživanju u trima cjelinama bavi promjenom paradigme u kasnoantičkom svijetu u poimanju bolesti. Najprije će istražiti pristup bolesti u antici i kasnoj antici kada su dominirala dva osnovna pristupa: medicinski i religijski (poganski, mitološki). U drugoj cjelini bavi se teorijama o uzrocima bolesti, pri čemu je imao potrebu istaknuti tri temeljna načina njihova tumačenja: filozofski, medicinski i religijski. Posljednje poglavlje posvetio je istraživanju kršćanskoga stava prema bolesti, prateći tekstove i svjedočanstva svetih otaca u prvih nekoliko stoljeća. Svoje tvrdnje rasporedio je u tri dijela: najprije je pokušao odgovoriti na pitanje što je bolest i koji su joj uzroci iz kršćanske perspektive, potom je nastojao definirati ulogu Boga u liječenju bolesti, a naposljetku je istaknuo ulogu Krista kao liječnika prema poimanju u ranokršćanskoj teologiji. Glavni je autorov zaključak da su kršćani napravili najveću promjenu paradigme i životnih stavova prema medicini zahvaljujući drukčijem poimanju Boga, a sve što je bilo u skladu s njihovom svijesti o Bogu ostalo je nepromijenjeno. Upravo zato nisu osporili ni filozofiju ni medicinu kao znanost, premda su napravili određene zaokrete i unijeli novosti.

Ključne riječi: bolest, rano kršćanstvo, zdravlje, medicina, poganska religija i bolest, antička filozofija i bolest, *Christus Medicus*.

Uvod

Od početka ljudskoga roda čovjeka je mučio problem bolesti za koju sam nije pronalazio odgovarajuće rješenje. Kao

* Prof. dr. sc. Ivan Bodrožić, Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Splitu, Zrinsko frankopanska 19, 21 000 Split, Hrvatska, ivan.bodrozic@gmail.com

što nije razumijevao njezin smisao, jednako tako nije dobro poznavao ni njezine uzroke. A pitanje uzroka bilo je vrlo važno pitanje svakomu tko je htio odgonetnuti problem i dati odgovor na tu mučnu enigmu, bilo onaj teorijski bilo onaj praktični. U protivnom borba protiv bolesti svela bi se isključivo na suzbijanje posljedica, umjesto da se krene prema otkrivanju uzroka. Pravilna spoznaja uzroka mogla bi onda dati bolje rezultate i u suzbijanju i prevenciji same bolesti. Nije stoga bila rijetkost da je čovjek za bolest odgovornim smatrao božanski svijet, koji ga je nadilazio. Naime, ako čovjek kao takav bolest nije želio i ne želi, a ne može je izbjeći, onda mu se činilo logičnim da mu ona dolazi kao kazana ili kao uvjet života koji mu nameće onaj svijet odozgo.

A da je bolest svojevrsan problem i nepoznanica koju čovjek nikada nije razriješio, razvidno je bilo u svim razdobljima. U ovom istraživanju, ipak, valja se ograničiti samo na antiku i kasnu antiku, razdoblje u kojem se događa prijelaz s poganskoga poimanja bolesti, uvriježenoga u ondašnjem društvu, na kršćansko viđenje iste. Antičko poimanje bilo je s jedne strane utemeljeno na medicinskoj znanosti onoga vremena, ali je s druge strane dobrim dijelom bilo i pod utjecajem ondašnje poganske religioznosti koja je bila prožeta mitologijom i mitološkim sadržajima. Kršćansko će poimanje bolesti biti prepoznatljivo upravo po tome što je isključivalo svaku moguću pomisao da bi se medicina trebala oslanjati na mitološko poimanje božanstva, a time i čovjeka i bolesti.

Cilj ovoga rada jest istražiti i pokazati da se dogodila promjena u pristupu bolesti u društvu u kojem se kršćanstvo postupno širilo i sve ga više prožimalo na način da se dogodila promjena teološke paradigme. Zato je bitno propitati presudne razlike koje su dovele do drukčijega poimanja i pristupa bolesti. Literatura o tim argumentima obilna je, ali većina autora ne ide dalje od tvrdnji kojima se ističu sličnosti i razlike između poganskoga i kršćanskoga pristupa bolesti. Međutim, ako se ne ide na bitno, onda je svako uspoređivanje beskorisno, a suprotstavljanje netočno. Mali broj autora upušta se u tumačenje razloga zbog kojih postoje razlike, a gotovo nitko ne upozorava na to da je presudna razlika proizišla iz drukčijega poimanja Boga. Stoga je cilj ovoga rada upozoriti na činjenicu da je razlika u pristupu bolesti uvjetovana Božjom spoznajom. I to na dvostruk način. Kao prvo, samom spoznajom Boga, a kao drugo, spoznajom koja dolazi od Boga njegovom objavom. A prvi kršćani u svemu su se vodili spoznajom Božjom, i na općem planu duhovnosti i u konkretnom slučaju bolesti.

1. Pristup bolesti u antici i kasnoj antici

Bolest je jedna od nezaobilaznih i gotovo neizbježnih stvarnosti života o kojoj nije nimalo ugodno govoriti. Jednako tako nije lako ni znati što je bolest, jer je prije svega možemo definirati tek u odnosu prema zdravlju, koje je dobro funkcioniranje

organizma kao cjeline.¹ Polazeći od definicije zdravlja, bolešću se naziva svaka promjena normalnoga funkcioniranja organizma koja može prouzročiti patnju i sadrži moguću opasnost za preživljavanje.²

U antičkom pretkršćanskom i nekršćanskom svijetu postoji dvojak pristup pojavi zvanoj bolest. S jedne strane bolešću se bavila medicinska znanost, a s druge strane bolest se ticala i religije, jer su se mnogi ljudi utjecali božanskom svijetu hvatajući se za njega kao za slamku spasa protiv toga moćnoga neprijatelja. Doista, mnogi koji su religiju smatrali svojevrsnim lijekom protiv bolesti smatrali su da su bogovi moćni, ako ne spriječiti je, u najmanju ruku otkloniti je. Bio je dio i onih koji su bogove/božanstva smatrali izravno odgovornima za sve nedaće koje pogađaju čovjeka. Upravo zato u antici se može promatrati bolest i pod prizmom medicine i pod prizmom poganske religioznosti, koja je bila pod utjecajem mitološkoga poimanja božanske stvarnosti.

1.1. MEDICINSKI PRISTUP BOLESTI U ANTICI

Među liječnicima, filozofima i misliocima klasične starine postoji određeni broj znamenitih osoba koje su iza sebe ostavile rasprave i druge tekstove o shvaćanju bolesti, ali ne postoji suglasje oko razumijevanja fenomena bolesti. No promatrajući razvoj i značenje medicine u antici, razvidno je da postoje tri poimanja medicinske discipline u staroj Grčkoj, ovisno o tome što je tko držao pravim uzrocima bolesti. S jedne strane postoji praktična medicina, koja se naslanja na empirijske spoznaje, a suprotstavlja svakoj teorijskoj ili metodičkoj obradi. S druge pak strane razvila se u ambijentu *fiziologije* (elementi, kvalitete, analogija s mikrokozmosom i makrokozmosom) jedna vrsta *filozofske* medicine koja pokušava pronaći dublje poveznice i uzroke bolesti polazeći od općih spoznaja koje je nudila *fiziologija* te je na temelju njih tumačila ljudsku fiziologiju, anatomiju i patologiju. Uz te medicinske struje u pravom smislu riječi, cvjetala je takozvana *hramska medicina* i njezine mnogobrojne inačice kojima je ključ bila magija i praznovjerje.³

Što se pak tiče praktične medicine, to jest medicine u pravom smislu riječi, i ona je imala barem tri velike struje koje su se sučeljavale na medicinskom *bojnom* polju: prvu struju predstavljaju takozvani *doktrinarni* ili *razumski* (λογικοί) liječnici, drugoj su pripadali takozvani *metodički* liječnici, a treću su tvorili *empirijski* liječnici. Razlike među njima tiču se njihova pristupa analizi uzroka bolesti. *Doktrinarni* li-

¹ Usp. R. MORDACCI, Salute, u: *Enciclopedia filosofica*, Milano, 2006., 10038–10039., ovdje 10038.

² Usp. R. MORDACCI, Malattia, u: *Enciclopedia filosofica*, 6935., ovdje 6935.

³ Usp. M. VEGETTI, Medicina, storia della, u: *Enciclopedia filosofica*, 7198–7200., ovdje 7198. Autor ističe kako je s vremenom filozofska medicina pokazala svu svoju terapijsku nemoć što je uvjetovalo i njezin slab društveni utjecaj.

ječnici smatrali su da postoje skriveni uzroci bolesti te da se bit liječničkoga umijeća sastoji u tome da se otkriju ti uzroci za koje su bili uvjereni da ovise o promjenjivosti ili podložnosti kvarenju konstitucije temperamenta svakoga čovjeka. *Metodički* liječnici smatrali su pak da o skrivenim uzrocima bolesti nije moguće ništa ni tvrditi ni nijekati, ali nisu ni smatrali da treba ustvrditi da su spomenuti uzroci neshvatljivi. Oni su se jednostavno držali pojavnosti i trudili su se iz svega što vide izvući što je moguće više koristi za bolesnika, dopuštajući se voditi čistom nužnošću oboljenja. *Empirijski* liječnici slagali su se s *metodičkima* glede osude uzročnoga načela kojim su se vodili *doktrinarni*, ali su išli dotle da su tvrdili kako su uzroci bolesti neshvatljivi. Radikalno su smatrali da trebaju povlaštenu ulogu imati pojave i iskustvo, pa čak da pri tome treba imati u vidu okolnosti i osobnosti subjekta na način da se nikad i na nijedan način ne žrtvuje pojedinačno općemu.⁴

Neki drugi autori nešto drukčije dijele medicinu, i to na racionalističku, pučku i folk-medicinu. Racionalistička bi odgovarala elitističkoj medicini, jer su nju sebi mogli priuštiti samo ugledni slojevi društva. Takvom medicinom bavili su se priučeni liječnici koji su se ipak mogli pohvaliti laskavim epitetom liječnika jer su imali određenu količinu stručnoga znanja. Pučka medicina bila je medicina prisutna u narodu, koji si nije uvijek mogao priskrbiti liječnika, bilo da nije imao dovoljno novca platiti ga bilo da je živio u mjestu gdje nije bilo liječnika. Folk-medicinom bavili su se putujući iscjelitelji čiju vještinu društvo/država ili *pravovjerno* liječničko zvanje nisu službeno priznali. Na razini narodne medicine postojala je hramska medicina koja se njegovala u hramovima bogova koji su najviše skrbili o zdravlju, kao što je Eskulap.⁵ Imućni ljudi za svoje zdravstvene potrebe putovali su u velike

⁴ Usp. G. REALE, *Storia della Filosofia Antica IV*, Milano, 1997., 189–195.; M. VEGETTI, *Medicina, storia della*, u: *Enciclopedia filosofica*, 7198. Veliki predstavnik *doktrinarnih* liječnika bio je Hipokrat s Kosa, jedan od najistaknutijih liječnika starine. Njemu je pripala čast i zadaća da medicinu opskrbi takvim teorijskim instrumentarijem da je izdigne na razinu znanosti i takvom autonomnom povijesno-metodičkom sviješću koja će joj omogućiti da pokida veze s *fiziologijom*. Jednom riječju, školi s Kosa i Hipokratu pripala je čast da od medicine naprave vještinu (*techne*) u pravom smislu riječi.

⁵ Eskulap (Asclepios, Aesculapius, Aesclepius) je bio bog medicine, a redovito je prikazan sa zmijom i psom. Prema mitologiji, bio je sin Apolona i nimfe Koronide, a odgojio ga je kentaur Hiron. Nakon što je stekao umijeće liječenja, prešao je zadane granice kada je jednom čovjeku vratio život, pa ga je Zeus ubio udarcem groma, nakon čega ga je bacio u had – podzemlje. Had je zabrinut zbog Eskulapove moći pa moli Zeusa da ga stavi u nebesa, što ovaj čini i od njega oblikuje zvijezde Zmijonosac (Ophiuchus). Apolon, bijesan zbog njegove smrti, ubija potom kiklope. Na tragu uvjerenja da Eskulap propisuje terapije u snovima bio je običaj da bolesnici spavaju u njegovim hramovima ili lječilištima (usp. Asclep~ios, ~ius, u: M. DIXON-KENNEDY (ur.), *Encyclopedia of Greco-Roman Mythology*, Oxford, 1998., 50–51., ovdje 50–51.; J. B. PETTIS, *The Sleeper's Dream. Asclepius Ritual and Early Christian Discourse*, Piscataway, 2014., 47–76.; L. CILLIERS, F. P. RETIEF, *Dream Healing in Asclepieia in the Mediterranean*, u: S. M. OBERHELMAN, *Dreams, Healing, and Medicine in Greece. From Antiquity to the Present*, Farnham-Burlington, 2013., 69–92.). Opširnije o mitu o

i važne Eskulapove hramove (Epidaur, Pergam itd.), a oni obični sebi nisu mogli to priuštiti, te su bili *osuđeni* na hramove lokalnoga karaktera u kojima se međutim moćna zaštita božanstva nije tako intenzivno osjećala.⁶

1.2. RELIGIJSKI (MITOLOŠKI) PRISTUP BOLESTI

U antičkom svijetu dominantna religija bila je mnogoboštvo. Ono se temeljilo na mitološkom poimanju stvarnosti, počevši od svijeta bogova pa sve do zemaljskoga svijeta. Mnogoboštvo je utjecalo i na shvaćanje bolesti kao vrlo raširen sustav jer je težilo priskrbiti pacijentima ponudu velikoga broja božanstava među kojima su mogli izabrati nekoga za svoje potrebe. Ako neki od bogova nije priuštio zadovoljavajući odgovor ili uslugu, pacijent se mogao obratiti drugomu bogu. Figurice bogova, skupljene vjerojatno u prisutnosti pacijenta u neki sveti prostor, predstavljale su nadnaravna bića koja je trebalo smiriti hranom, pićem i molitvama. Molitve božanstvima bile su po svoj prilici kombinirane s medicinskim terapijama koje su se davale pacijentu, što je moglo potrajati više sati ili čak dana.⁷

Za ljude grčko-rimskoga svijeta Eskulap je bio bog *par excellence*, jer je bio bog koji ozdravlja. Od Grka njegov kult proširio se po cijelom poznatom svijetu. Vrlo je dug popis mjesta u kojima su bili hramovi izgrađeni njemu u čast. Već od 3. st. pr. Krista, zbog kuge koja je tri godine mučila stanovništvo, Rimljani su pozvali u pomoć božanskoga liječnika iz Epidaura te su mu na otočiću usred Tibera izgradili hram već 291. godine pr. Krista. Njegov kult bio je posebno popularan među robovima, jer su gospodari ostavljali starije i bolesne robove na tiberskom otoku kako bi on dalje vodio brigu o njima. Tako je Eskulap postao popularan kao dobrotvor i bog spasitelj kojega su ljudi zazivali za svoje obitelji i za svoju dobrobit. Ali on je prije svega slovio za božanskoga liječnika koji uglavnom uslišava pojedince s različitim zdravstvenim problemima. Liječenja koja su se nudila u njegovim hramovima nominalno su bila besplatna i nudila su se bolesnima bez obzira na njihov socijalni ili ekonomski status, dob ili spol. Čak su i siromašni mogli tražiti terapije u hramovima (Asklepieia) od trenutka kada Eskulap nije tražio preskupe nadarbine. Na poseban

Eskulapu u svjetlu moderne psihoanalize može se vidjeti u: A. K. LANFRANCHI, *Modern Myths and Medical Consumerism. The Asclepius Complex*, London – New York, 2018., 9–18. Eskulapa je, zapravo, Hiron uveo u tajne liječničke vještine poučavajući ga ljekovitom svojstvu biljaka, otrova i drugih sastojaka (*pharmaka*). Svi su se doktoru kao njegovi sljedbenici smatrali božjim potomcima. Prenosnje liječničke znanosti išlo je na dva isprepletana načina: kao prvo, postojala je religiozna dimenzija (*religio medici*), povezana s kultom, simbolima i slikama boga; kao drugo, postojala je vještina ili znanje (*techné*) koje se prenosilo kao obiteljska tradicija i naslijeđeni talent.

⁶ Usp. W. V. HARRIS, *Popular Medicine in the Classical World*, u: W. HARRIS (ur.), *Popular Medicine in the Graeco-Roman Antiquity. Explanations*, Leiden-Boston, 2016., 1–64., ovdje 1–15.

⁷ Usp. H. AVALOS, *Health Care and the Rise of Christianity*, Massachusetts, 1999., 21.

način lokalni su im hramovi nudili prigodu da traže pomoć omiljenoga boga, a da ne moraju na skupe i udaljene putove u velika Asklepieia. No, ipak, lokalna svetišta nisu mogla potpuno nadomjestiti velika svetišta poput onih u Epidauru, Pergamu, Lebeni, Kosu, koja su bila općenito prihvaćena kao svetišta u kojima su Eskulapove iscjeliteljske moći bile očitije i učinkovitije.⁸

Valja također istaknuti da su počesto različite vrste medicina koegzistirale. U mnogim delikatnim situacijama, pošastima, epidemijama, dječjim bolestima liječnici onoga vremena bili su bespomoćni, te su ljudi u isto vrijeme tražili i alternativna rješenja. Nije bila rijetkost da se u isto vrijeme bolesnik obrati na više adresa kako bi potom razlučio što mu je činiti. Zato je vrlo teško, a gotovo i nemoguće, odrediti jasnu liniju razgraničenja između tih dviju (triju) vrsta medicina. Čak su i hipokratovci preporučivali pacijentima da se mole pojedinom bogu za sretan ishod medicinskoga tretmana. A jedan od najpoznatijih liječnika starine Galen, osim što je živio i radio u Asklepijonu u Pergamu, preporučivao je korištenje hamajlijom, a znao je uzimati recepte za lijekove i liječenje od ljudi koji nisu liječnici. Time se potvrđuje da je u starini bio cijeli spektar, manje ili više kolegijalan, od etabliranih racionalističkih liječnika (liječnika od struke) pa do mađioničara, egzorcista i potpunih amatera.⁹ Zato nije čudo da je u mnogim situacijama medicina koegzistirala i surađivala s astrologijom i vidovitošću, to jest koristila se njima do mjere da se bila razvila i medicinska astrologija.¹⁰

2. Teorije o uzrocima bolesti u starini

2.1. FILOZOFIJA I UZROCI BOLESTI

Shodno dvjema granama medicinske znanosti u antici, može se reći da u starini postoje i dva koncepta bolesti i tumačenja njezinih uzroka: (1) fiziološki i (2) ontološki. Prvi se tiče medicinskoga shvaćanja bolesti, a drugi je utemeljen na filozofskom poimanju istoga fenomena. Prvi karakteristično (a) bolest tumači kao posljedicu neuravnoteženih funkcija koje se javljaju u pojedincu; (b) naglašava jedinstvenost patnje svake osobe i (c) tumači patološke procese bolesti kao da se događaju u cijeloj osobi. Specifičnost je toga pristupa da disfunkciju ili uzroke bolest ne pripisuje

⁸ Usp. O. PANAGIOTIDOU, *Asclepius: A Divine Doctor, A popular Healer*, u: W. HARRIS (ur.), *Popular Medicine in the Graeco-Roman Antiquity. Explanations*, 86–104., ovdje 86–90.

⁹ Usp. W. V. HARRIS, *Popular Medicine in the Classical World*, u: W. HARRIS (ur.), *Popular Medicine in the Graeco-Roman Antiquity. Explanations*, 12–15. Autor drži da je za Hipokrata i njegove sljedbenike religija bila nešto poput placebo-učinka u medicini.

¹⁰ Usp. D. G. GREENBAUM, *Divination and decumbiture. Katarchic astrology and Greek medicine*, u: D. ADDEY (ur.), *Divination and Knowledge in Greco-Roman Antiquity*, London – New York, 2022., 109–137.

vanjskim, invazijskim entitetima bolesti (*entia morbi*), već onim internim. Bolest dakle nisu prouzročila neka bića ili izvanjski uzroci, nego je njezin uzrok u samome bolesnom biću. Nasuprot tomu, odlika ontološkoga koncepta bolesti jest da ne tumači bolest kao posljedicu neuravnoteženih funkcija koje se javljaju unutar pojedinca, već naglašava posebnu stvarnost i distinktivnost entiteta bolesti (*ens morbi*), za razliku od pacijenta koji ga skriva. I naposljetku tumači bolest kao diskretan, obično lokaliziran entitet koji je izvan zdrave osobe, ali koji, sjedeći ili manifestirajući se unutar pojedinca, izaziva pojavu bolesti.¹¹

Neki drugi autori, kao što je W. Harris, promatraju iz nešto malo drukčijega kuta pitanje uzroka bolesti, no sve skupa korisno je da se stvori jasniju sliku o tumačenju bolesti u antici. Naime on tvrdi da je prosječni Grk ili Rimljanin često pripisivao bogovima ili nekom određenom bogu odgovornost za bolest. Zato je Greg Foster istaknuo razlike između personalističkoga i naturalističkoga promatranja uzroka bolesti u antici. Personalistički sustav promatranja bolesti polazi od sljedećega: bolest je uzrokovana aktivnim i ciljanim djelovanjem nekoga čimbenika (agent) koji može biti ljudski (vještica ili čarobnjak), neljudski ili nadnaravni. Bolesna osoba jest prema tomu žrtva, to jest predmet agresije ili kazne neke izvanjske osobe ili osobnosti, bilo da je riječ o ljudskom, demonskom ili božanskom svijetu. Naturalistički način promatranja bolesti smatra da bolest nastaje zbog djelovanja prirodnih sila ili okolnih uvjeta kao što su hladnoća, vrućina itd. te, iznad svega, od poremećaja ravnoteže osnovnih tjelesnih elemenata.¹² No ta druga podjela zadire već u područje religijskoga tumačenja uzroka bolesti u svijetu.

2.2. RELIGIJSKI PRISTUP UZROCIMA BOLESTI U ANTICI

Religijsko tumačenje uzroka bolesti u antičkom svijetu bilo je obilježeno mitološkom slikom svijeta i religioznosti. Doista, u pozadini magijske *hramske medicine* stajalo je mitsko poimanje zdravlja i bolesti, pri čemu su postojala uvjerenja da su zdravlje i bolest ovisili o izravnom zahvatu božanskoga svijeta, to jest da je uzrok bolesti izravno vezan uz volju bogova. Zato su jedino oni u stanju udijeliti zdravlje, to jest otkloniti uzrok bolesti koji je u njihovoj moći. Prema takvom tumačenju ljudi ne obolijevaju zbog prirodnih uzroka, već ih bolest zadesi prema volji i odredbi bogova. Štoviše, i sama religioznost u antičkom svijetu dobrim dijelom bila je vezana za potrebu ostvarenja tjelesne i druge dobrobiti, to jest ljude je potreba za

¹¹ Usp. P. CARRICK, *Medical Ethics in Antiquity. Philosophical Perspectives on Abortion and Euthanasia*, Dordrecht – Boston – London, 1995., 23–24. Može se vidjeti i: G. B. FERNGREN, *Medicine and Health Care in Early Christianity*, Baltimor, 2009., 13–41.

¹² Usp. W. V. HARRIS, *Popular Medicine in the Classical World*, u: W. HARRIS (ur.), *Popular Medicine in the Graeco-Roman Antiquity. Explanations*, 4.

zdravljem i pobjedom nad smrću nukala na prakticiranje religioznih činova i obreda u poganskim hramovima radi očuvanja ili stjecanja zdravlja.¹³

Valja nadodati da je ljude na takvo poimanje bolesti, to jest zdravlja, tjeralo iskustvo zbog kojega su uočavali veliku neučinkovitost liječnika u to doba. Medicinska znanost i tehnologija ipak nisu bile toliko razvijene, pa je zbog toga vladalo veliko nepovjerenje u liječničke mogućnosti koje su doista bile vrlo skromne i ograničene.¹⁴ Zato je pomoć trebalo tražiti kod onih koji su se pokazivali moćnijima od ljudi dati zdravlje, a to su bili bogovi.

Kada se k tomu povučé poveznica s mitološkim uvjerenjima zastupljenima u mitu o Eskulapu, kao rezultat se dobije da je prevladalo mitološko-magijsko poimanje bolesti u antičkome svijetu. Zato je trebalo pronaći način da ljudi određenim religioznim činovima ili umilostive božanstva, ili da ih na neki način prevare, ili nekim putem zaobiđu. Takvim religioznim činovima smatralo se recitiranje određenih molitava ili uporaba magijskih predmeta poput hamajlija, a prakticiralo se i podvr-gavanje zdravstvenim receptima koji dolaze od bogova.

Bez obzira na neslaganje između filozofije i medicine oko tumačenja nastanka bolesti s obzirom na uzroke, u antičkom svijetu postoji, ipak, znanstveni koncept bolesti koji dijele filozofija i znanstvena medicina. Unatoč njihovoj nepodudarnosti glede uzroka, njihov pristup i bolesti i njezinim uzrocima sasvim je drukčiji od onoga koji postoji u svijetu religije. Poganska religija, koja se temeljila na mitologiji, davala je svoje viđenje problema tumačeći da su uzroci bolesti u ruci bogova. Takvo poimanje bolesti, u kojem su se uzroci tražili u božanskom svijetu te su shodno tome glede ozdravljenja pretpostavljali izravni zahvat božanskoga u proces prirodne uzročnosti, po Hipokratu je značilo u korijenu nijekati mogućnost postojanja same znanosti.¹⁵

Zato su autori hipokratskoga smjera nastojali razlikovati vještine dobrih liječnika od putujućih iscjelitelja. Uvjereni da se putujući iscjelitelji ne koriste dostatnom medicinskom vještinom, osuđivali su ih optužujući ih za bezobraztinu jer su se nerijetko predstavljali kao oni koji mogu upravljati/manipulirati bogovima kako bi

¹³ Neki autori kao što je R. PORTER (usp. Religion and Medicine, u: W. F. BYNUM, R. PORTER (ur.), *Companion Encyclopedia of the History of Medicine*, London – New York, 1993., 1449–1468., ovdje 1449.) smatraju da se može ustvrditi kako iskustvo patnje, bolesti i smrti u prvom redu stoji u počecima religiozne pobožnosti te u skladu s tim suvremeni medicinski napredak (pobjeda nad bolešću, produljenje života) igra nemalu ulogu u širenju sekularizacije.

¹⁴ Odras je toga nepovjerenja i izreka koju Isus citira u evanđelju, a za koju je očito da je kružila u ondašnjem ambijentu: »A on im reče: "Zacijelo ćete mi reći onu prisposobu: Liječniče, izliječi sam sebe!"« (Lk 4, 23) Zanimljiv detalj jest to što te Isusove riječi zapisa sveti Luka koji je po zanimanju bio liječnik.

¹⁵ Usp. M. VEGETTI, *Medicina, storia della*, 7198–7199.

izliječili ljudske bolesti. Premda su putujući iscjelitelji promatrali simptome i preporučivali određene dijete i kupke za oporavak, problem je bio što su pripisivali uzrok bolesti bogovima, a kure su predstavljali rezultatom božanskih intervencija. Hipokratovski liječnici priznavali su pak božansko kao unutarnji element i u zdravlju i u bolesti. Smatrali su da elementima koji ulaze i izlaze iz ljudskoga tijela, kao što su zrak, voda, sunčevo svjetlo itd., mogu prouzročiti bolesti koje su *božanske* u onoj mjeri u kojoj su dio univerzalnoga božanskoga poretka. Tako se vraćanje zdravlja može postići regulacijom unutrašnje ravnoteže tijela provodeći posebna pravila dijetе, vježbe, higijene i moduliranja izvanjskoga okruženja.¹⁶

3. Kršćanski pristup bolesti

Kršćani će kao djeca svoga vremena imati s jedne strane bogato nasljeđe razvijenoga i naprednoga društva koje se ponosilo znanošću i filozofijom, ali će jednako tako imati i božansku objavu koja će im otkriti i ono što je bilo ljudima do tada skriveno ili nejasno, jer su bili daleko od vjere, te će im dati sigurnost vrjednovanja ljudskoga života, pa i fenomena koji se zove bolest.

3.1. BOLEST I NJEZINI UZROCI IZ KRŠĆANSKE PERSPEKTIVE

Najvažnija pitanja koja su se nametala u antičkom i kasnoantičkom društvu bila su vezana uz uzroke bolesti, kako se do sada vidjelo u prvom dijelu ovoga rada. No pitanje uzroka bolesti za kršćane je bilo dublje nego je to bilo za pogane, koji su uzroke bolesti pripisivali svojim božanstvima. Kršćanima je takva logika bila strana jer bi onda morali Boga proglasiti uzrokom nekoga zla, što su smatrali čak svetogrdnim. Za njih je doista bilo nemoguće ustvrditi da je Bog uzročnik bolesti, jer je za njih Bog, kako se objavio u Svetome pismu, bio dobar i savršen. A od dobrog i savršenoga Boga nije mogla doći bolest, koja je ne samo nesavršenstvo već i stanovito zlo za čovjeka. S druge pak strane Bog kao svemogući bio je u stanju utjecati na bolest, otklanjati njezine uzroke i posljedice, to jest biti jedini liječnik i iscjelitelj. A među najvažnije uzroke koje treba otkloniti ubraja se grijeh.¹⁷ Dakle prva čvrsta

¹⁶ Usp. O. PANAGIOTIDOU, Asclepius: A Divine Doctor, A popular Healer, ovdje 93–95.

¹⁷ Usp. C. TURIOT, Healing, u: J.-Y. LACOSTE (ur.), *Encyclopedia of Christian Theology*, New York – London, 2005., 667–668., ovdje 667–668. Autorica ističe kako je, po svetopisamskom poimanju, liječenje u doslovnom smislu oslobađanje od fizičkoga zla, a u prenesenom je smislu oslobađanje od moralnoga zla i olakšanje od patnje. Bolest i grijeh međutim se isprepleću, te ljudsko tijelo može biti na prikladan način liječeno samo u kombinaciji tih dviju razina. Zato se pojam liječenja ne može odijeliti od pojama spasenja, kao ni od pojma čišćenja. Vapaj za spasenjem koji upućuje pacijent može se shvatiti kao vapaj za cjelovitom terapijom koju mu propisuje terapeut. Taj liječnik, terapeut jest sam Bog, premda se može dogoditi da i ljudi posreduju pri iscjeljenju (npr. Ilija, Elizej, Izaija itd.).

istina koje će se kršćani držati jest da Bog nije stvorio bolest i da njome ne kažnjava ljude, kako su držali pogani. Činjenica da je po sebi dobar isključuje mogućnost da ljudima želi zlo ili da im želi uskratiti nešto od obilja svojih darova. Naprotiv, on je onaj koji ih stvara na svoju sliku i obdaruje puninom svoga života.

Primjer za takvo shvaćanje Boga imamo u Tacijanovu *Govoru Grcima*, u kojem će iznijeti glavne istine koje se tiču spoznaje Boga i njegova plana glede čovjeka i njegove konstitucije: »Nebeski Logos, duh rođen od Oca i um iz umne moći, stvorio je čovjeka na sliku Oca koji ga je rodio, kao sliku besmrtnosti, da kao što je besmrtnost svojstvena Bogu, tako i čovjek dioništvom u Bogu postigne besmrtnost. Dakako, prije stvaranja ljudi Logos je stvorio anđele. Premda nisu imala narav dobra koja pripada jedino Bogu, i jedna i druga stvorenja bila su obdarena slobodom, kako bi je ljudi priveli savršenstvu slobodom izbora, da zlotvor bude zaslužen kažnjen jer je svojom krivnjom bio opak, a pravednik da zbog svojih dobrih djela s pravom bude pohvaljen što služeći se svojom slobodom nije prekršio Božje volje. To je anđeoska i ljudska narav.«¹⁸ Bolest dakle nije dio izvorne ljudske konstitucije, a nije ni Božja kazna. Ona je posljedica pogrešne uporabe slobode zbog čega dolazi do gubitka Božjega dara besmrtnosti, koji također nije konstitutivan po naravi, već je milosni nadnaravni Božji dar. Bolest je uvjetovana padom prvoga čovjeka po kojem se dogodio otpad od besmrtnosti.

Tako kršćani u društvu svoga vremena, prosvijetljeni svjetlom Božje objave, odbacuju pomisao da bi Bog bio aktivni uzročnik bolesti, već ističu dobrotu Boga koji čovjeku daruje uzvišeno dostojanstvo stvarajući ga za besmrtnost. Štoviše, sam Bog izvor je besmrtnosti kojom ga obdaruje i na koju ga poziva, a čovjek se svojom slobodom suprotstavlja tom uzvišenom pozivu. Iz toga se zaključuje da ni u kojem slučaju Bog nije namjeravao uskratiti život čovjeku, ni bilo koje dobro, a najmanje da bi dobar Bog htio nanijeti mu zlo, jer Bog kao ontološki dobro biće ne može ni željeti zlo nekomu.

Istine o Bogu jesu one temeljne i neupitne istine koje su kršćani imali potrebu *obraniti* od pogrešnih tumačenja ili pak od uspoređivanja s poganskim idejama. Iz pravilne svijesti o Bogu kršćani su kasnije izvodili i sve ostale životne istine. Bog je htio ljude učiniti dionicima onih istih svojstava koja i sam posjeduje, a nipošto im nije htio uskratiti zdravlje ili spasenje, to jest vječnost. Svjestan neutemeljenosti mitoloških priča, Tacijan će već u sljedećem poglavlju navoditi mane i djela poganskih bogova ismijavajući naivna uvjerenja koja su kružila u ondašnjem društvu. Među ostalim, spominje i Apolona, za kojega su vjerovali da je iscjelitelj, te Eskulapa koji je, prema njegovu mišljenju, liječio demonskom snagom.¹⁹

¹⁸ TACIJAN, *Govor Grcima* 7, Split, 2013.

¹⁹ Usp. *isto*, 8.

Kršćanima je, za razliku od pogana, bilo jasno da Bog nije bio uzrok bolesti, kao što nije bio ljubomorani na ljudsko zdravlje. Naprotiv, uzrok bolesti jest ljudski neposlus i opakost, grijeh i zloća koju Bog samo sankcionira. Bolest nije iskonska želja i naum Božji, već posljedica grijeha i uvjet i uvjetovanost sadašnjega života, to jest stanje, vezano za samu grješnu narav i ljudske slabosti.²⁰ Dakle može se zaključiti da su u pozadini ontoloških uzroka bolesti demonske sile i neposlus ljudi, što opet ne znači da su kršćani vjerovali da je svaka tjelesna bolest ujedno opsjednutost.

Vjera u Boga, a napose u prisutnost utjelovljenoga Boga Isusa Krista dat će sasvim drukčiju viziju bolesti. Tom pogledu na bolest prethodit će vizija autentičnoga, iskonskoga ljudskoga zdravlja koje će kršćani otkriti po Kristovu djelovanju. Slažući mozaik ljudskoga nastanka, jasno će otkriti da je Bog stvorio čovjeka obdarena zdravljem i cjelovitošću. I kao što se moglo vidjeti iz definicije, bolest se može definirati tek po spoznaji zdravlja i svijesti o njemu, iz te situacije vidi se da i kršćani čine tako. S time da oni zdravlje ne promatraju samo u trenutku svoje povijesne situacije, već polaze od spoznaje zdravlja kao iskonske stvarnosti.²¹ Doista, zdravlje je prethodilo bolesti, a bolest je došla kao negacija, to jest nedostatak (*privatio*) zdravlja.

Kršćani se međutim ni sadržajno ne slažu s poganima što je točno zdravlje. Za ljude u poganskom antičkom društvu zdravlje se poistovjećivalo s tjelesnom i duševnom (psihičkom) dobrobiti, dok je za kršćane imalo navlastito onu duhovnu dimenziju. To je važno reći jer će o tome ovisiti i shvaćanje bolesti. Dok je za poganski svijet bolest isključivo narušavanje psihofizičke konstitucije, za kršćanina je uzročnik narušavanja takve konstitucije grijeh kao glavni čimbenik ugrožavanja ljudske duhovne konstitucije. Kršćani će zato smatrati, u skladu s Božjom objavom, da je u pozadini svake bolesti, pa i one psihofizičke, grijeh, a ne samo neki izvanjski ili unutarnji fizički uzrok ili stanje.²² Tako su kršćani došli i do spoznaje konačnoga on-

²⁰ Usp. G. B. FERNINGREN, *Medicine and Health Care in Early Christianity*, Baltimor, 2009., 41–53. Autor dokazuje da kršćani ne vjeruju da su uzrok bolestima demoni, već da je riječ o stanju u kojem se nalazi čovjek. Zato su uvijek i razlikovali iscjeljenje od egzorcizma, premda će se u mnogim situacijama ispreplitati te će u biblijskoj i izvanbiblijskoj literaturi biti primjera da demonska opsjednutost prouzroči bolest, jednako kao što egzorcizam tada postaje sredstvo iscjeljenja (usp. G. S. GASPARRO, *Taumaturgia e culti terapeutici nel mondo tardo-antico*, u: E. DAL COVOLO, *ISTI (ur.), Cristo e Asclepio. Culti terapeutici e taumaturgici nel mondo mediterraneo antico fra cristiani e pagani*, Atti del Convegno Internazionale, Accademia di Studi Mediterranei, Agrigento 20-21 novembre 2006, Roma, 2008., 13–53., ovdje 26–27.).

²¹ Usp. J. C. LARSE, *Teologija bolesti*, Niš – Beograd, 2008., 11–19. Obradujući ponajprije oce Kapađočane, Ivana Zlatoustoga, Maksima Ispovjednika i Ivana Damaščanskoga, autor dokazuje da je Bog stvorio čovjeka u savršenstvu i za savršenstvo.

²² Usp. *isto*, 20–33.

tološkoga uzroka bolesti, čime su korigirali filozofska promišljanja i slutnje svoga vremena. Ako stoji istina da samo onaj tko zna što je zdravlje zna i što je bolest, koja je nedostatak/lišenje istoga, onda su kršćani dobro znali jer im je bilo objavljeno da je iskonski uzrok bolesti bio grijeh koji je dokidao odnos između čovjeka i Boga – onoga koji je bio izvor zdravlja.

3.2. BOG I LIJEČENJE

Kako je razvidno, kršćansko poimanje bolesti impregnirano je teološkom sviješću o Bogu i antropološkim uvjerenjima o stanju čovjeka kao stvorenja Božjega prije pada i nakon pada. Polazeći od istine da je Bog stvorio čovjeka za zdravlje, a ne za bolest, kršćanstvo nije vjersku dimenziju dovelo u sukob sa znanstvenom, već ih je povezalo u zajedničkoj odgovornosti za čovjeka koja izvire iz samoga Boga. Upravo njemu stalo je da se liječe ljudske bolesti i slabosti. Istinski Bog nije poput poganskih božanstava koja ne žele ljudsko zdravlje, već naprotiv, on je onaj koji aktivno skrbi o čovjeku bolje nego sam čovjek. U prilog tomu poimanju svjedoče i starozavjetni tekstovi, kao i teologija svetih otaca.

Dok je rano kršćanstvo naslov liječnika radije pripisivalo Kristu, valja ipak istaknuti da taj naziv ima starozavjetno uporište i korijene. Izraelski narod Boga je smatrao svojim liječnikom, to jest njegovu skrb za narod opisivao je slikom liječničke skrbi. U više tekstova rečeno je da je Bog jedini liječnik čovjeka u trenutku kad mu čovjek vjeruje. Bog je gospodar nad bolešću, te se u tekstu Izl 15, 26 Gospodin nudi za liječnika svomu izraelskomu narodu. Tako se od Knjige izlaska, preko Kronika i Psalama, pa do proroka provlači božanska funkcija liječenja u Svetome pismu.²³ Znakoviti su i tekstovi poput Ps 30, 3: »Gospodine, Bože moj, zazvah te, i ti si me ozdravio«, ili pak Ps 147, 3: »On liječi one koji su srca skršena i povija rane njihove.« Opisujući Božju moć i dobrotu, svetopisci se dakle služe slikom liječnika i liječenja premda ne misle da je Bog liječnik samo u tjelesnoj dimenziji, već prije svega u onoj duhovnoj.

Kršćanska teologija prvih kršćana priskrbit će svijest i tumačenje odakle i zašto bolest te će dati drukčiji odgovor na smisao njezina postojanja u odnosu na poganski stav prema bolesti. Dovoljno je bilo promijeniti teološku paradigmu te, otkrivajući kršćansku istinu o Bogu, pitanje bolesti postaviti na pravilan kolosijek. Od autora

²³ A. HERTEN, *Christus medicus? Jesu Therapiemaßnahmen in den Heilungswundern des Markusevangeliums*, internetsko izdanje Grin Verlag, 2017. (<https://www.grin.com/document/414479>) Tekst Izl 15, 26 u kojem se prenose Božje riječi jest sljedeći: »Budeš li zdušno slušao glas Gospodina, Boga svoga, vršeći što je pravo u njegovim očima; budeš li pružao svoje uho njegovim zapovijedima i držao njegove zakone, nikakvih bolesti koje sam pustio na Egipćane na vas neću puštati. Jer ja sam Gospodin koji dajem zdravlje.«

iz ranoga kršćanstva jedino je Tacijan, a i on na uvjetan način, u žaru svoje polemike s poganstvom i svijetom mitologije, odbacio medicinu kao znanost držeći je nekom vrstom magijskoga umijeća pod utjecajem demona: »I medicina je po sebi bez sumnje neka vrsta istoga umijeća. Naime, ako se netko izliječi materijom jer se u nju uzda, još će se više izliječiti uzdajući se u Božju moć. Kao što su otrovi materijalne tvorevine, tako su i lijekovi iste naravi.«²⁴ U nastavku stoga Tacijan medicini suprotstavlja liječenje snagom Božje riječi i vjerom u Boga. Bog može, prema kršćanima, nasuprot uvjerenju hipokratovaca, zahvatiti kao uzrok u ljudski život, jer mu je stalo do ljudi, a kao sveltadar ima moć i nad bolešću.²⁵

Možda i zbog toga što je imao prigode među liječnicima onoga vremena vidjeti više šarlatanstva (putujući liječnici), zauzeo je negativan stav prema njihovom umijeću liječenja. Njegov stav ipak nije apsolutno negativan te ne isključuje potrebu medicinskoga zahvata u ljudskom životu. Iz teksta koji slijedi vidi se da on tolerira ili dopušta uporabu medicine i lijekova: »Premda se liječite lijekovima (to ti dobrohotno odobravam), ipak [o izlječenju] trebaš posvjedočiti za Boga. Svijet nas još uvijek privlači (prema dolje) i zbog slabosti tražim ono materijalno. A krila duše bijahu savršen duh; grijehom ga odbacivši, ona kao ptici leti i pada na zemlju; pavši iz nebeskoga boravišta, žudjela je za nižim stvarima. Demoni su se preselili drugdje i prvi su ljudi izbačeni; demoni bijahu izgnani s neba, a ljudi iz zemlje, ali ne ove, nego iz područja svijeta uređenijega i boljega od ovoga ovdje dolje. Sada valja da potaknuti željom za prijašnjim stanjem otklonimo svaku preprjeku.«²⁶ Iz Tacijanove stava očito je da zagovara povratak prema onomu prijašnjemu iskonskomu stanju ili, kako ga on naziva, u stanje savršenoga duha i leta u visinama. Povratak u takvo stanje u konačnici bilo bi pravo izlječenje, a njega nema bez prihvaćanja Boga i bez svjedočenja za njega.

Prosvijetljeni Božjom objavom, kršćani će bolešću najprije zvati onu tupost ili okorjelost duše za Boga. Ona je u početku i bila uzrokom gubitka zdravlja, te ju je prvu trebalo odstraniti kako bi potom cijelo biće, a ne samo tijelo, išlo putem ozdravljenja. No kako čovjek nije bio sposoban za takav zahvat, intervenirao je sam Bog svojom božanskom moći. Svjestan Božje liječničke aktivnosti, Teofil Antiohijski u svojoj apologiji pisat će Autoliku najprije navodeći Božja dobročinstva kao temelj razumijevanja cjelokupne stvarnosti: »Taj moj Bog Gospodar je svemira, on

²⁴ TACIJAN, *Govor Grcima* 18.

²⁵ Premda to Tacijan ne govori izravno, za pretpostaviti je da smatra kako Bog svoju liječničku svemoć pokazuje po svome Sinu. Za razliku od njega, Teofil Antiohijski jasno će to reći u tekstu koji slijedi.

²⁶ *Isto*, 20. Neki autori (usp. G. B. FERNGREN, *Medicine and Health Care in Early Christianity*, 52.) pokazuju da se Tacijan zapravo suprotstavlja korištenju drogama, a ne i prirodnim sastojcima na bazi trava.

jedini razastro je nebesa i zemlji odredio veličinu; on miješa morske dubine i stvara buku valova mora; on obuzdava njegovu snagu i smiruje silinu njegova valovlja; on je nad vodama utvrdio zemlju i udijelio joj dah koji se za nju skrbi; njegov dah oživljuje sva bića i kad bi ga uskratio, sve bi uginulo. Po njemu, čovječe, govoriš, tog (Božjeg) duha dišeš, a ne poznaješ ga. To ti se događa zbog sljepila duše i tvrdoće srca. No, ako želiš, možeš ozdraviti: predaj se liječniku pa će ti otvoriti oči duše i srca. Tko je taj liječnik? To je Bog koji svojom Riječju (*logon*) i mudrošću liječi i oživljuje. Po Riječi i mudrosti sve je stvorio; doista, *njegovom su riječju nebesa sazdana i dahom usta njegovih sva vojska njihova*. Mudrost je njegova dragocjena. *Bog je mudrošću utemeljio zemlju, i umom utvrdio nebesa; njegovim su se znanjem otvorili bezdani i oblaci osuli rosom.*²⁷

Zanimljivo je da sveti oci, a to je razvidno i iz Teofilova teksta, veći naglasak stavljaju na bolesti duše koje treba liječiti, to jest duha i srca, nego na tjelesne bolesti. Nije glavna bolest ona tjelesna na koju su usredotočeni pogani, već je glavna bolest ona duhovna sljepoća za Boga. Istinski liječnik jest Bog koji liječi po svome Sinu, to jest Mudrosti i Riječi. Suprotstavljajući se poganskom mnogoboštvu i njihovoj ideji i poimanju stvarnosti, kršćanstvo će promijeniti mitološku paradigmu bolesti u korist kršćanske paradigme, koja se temelji na vjeri u Boga. Polazeći od pravilne svijesti o Bogu, kršćani će ponuditi drukčiju, i teološku i antropološku, viziju o kojoj će ovisiti i shvaćanje zdravlja i bolesti. Otkrivajući Boga kao apsolutno dobro biće, shvatit će da je njegova uloga u ljudskom životu drukčija od uloga koje su svojim božanstvima dodjeljivali pogani. Zato su ga naviještali kao brižnoga Oca koji skrbi o svojoj djeci trudeći se otkloniti bolest, koja je suprotna njegovu božanskom planu s čovjekom. Prvi kršćani, svjesni da treba liječiti i tijelo, ne će odbaciti medicinu kao beskorisnu disciplinu, već će se prije svega suprotstaviti ispraznoj poganskoj religioznosti koja je zlorabila ljudsku potrebu za zdravljem gradeći na njoj svoj imidž i unovčujući svoje usluge. Kršćani se ne će boriti protiv medicinske znanosti, nego samo protiv praznovjerja hramske medicine koja je ljudima nudila *usluge* bogova kao ljekovite za zdravlje. Pravilna teološka vizija usmjerit će ih da ne zamijene medicinu svojom vjerom niti da medicinu i liječenje proglase religijom, već da ospore mitološka poimanja zdravlja i bolesti. Kršćanima je bio vitalni cilj ponuditi svomu društvu pravilan pogled na Boga, a ne se predstavljati religijom kojoj je primarno poslanje skrbiti se o ljudskom zdravlju. Pravilna spoznaja Boga bila im je ključ i svih ostalih uvjerenja i spoznaja jer su ih crpili upravo iz njega.

²⁷ TEOFIL ANTIOHIJSKI, *Autoliku*, Split, 2013., 1., 7. Razlog zašto Teofil najprije svjedoči o Božjoj dobroti i njegovu planu pa ga onda pokazuje i kao liječnika koji liječi i oživljava svojom Mudrošću, Logosom, leži u uvriježenom mitološkom mišljenju ondašnjega poganskoga društva da su bogovi odgovorni za bolest ljudi.

S druge pak stane povijest spasenja potvrđivala im je da je Bog i liječnik te da može i liječiti kada to smatra potrebnim. Premda svjesno toga, rano kršćanstvo nije imalo namjeru zamijeniti medicinu Bogom, već samo ispovjediti vjeru u njegovu svemoć. S time da je on bio slobodan, u skladu sa svojim spasenjskim naumima, pokazati ili ne pokazati svoju moć nad bolešću. Uglavnom kad ju je pokazivao, činio je to da razbudi i učvrsti vjeru svoga naroda, a ne da vjerom zamijeni medicinu.

3.3. *CHRISTUS MEDICUS*

Uporište i središte svih stavova i tvrdnji vezanih za pitanje bolesti i zdravlja u ranom kršćanstvu bit će Isus Krist, utjelovljeni Božji Sin, koji će svojim taumaturškim djelovanjem, a napose uskrsnućem, ponuditi i rješenje i lijek protiv najvažnije bolesti (grijeha i smrti), afirmirajući u potpunosti zdravlje koje će svoj temelj i cjelovitost imati u duhovnome zdravlju koje se zove spasenjem. U Novom zavjetu liječenje postaje povlašteno mjesto na kojem Isus ima prigodu pokazati svoju moć i objaviti se kao Mesija i Spasitelj. Pripovijesti o liječenju i njegove pouke tako su usko vezane da se nauk-liječenje mogu smatrati njegovim interpretacijskim ključem.²⁸

A kako je on svoju moć i dobrotu pokazao liječeći bolesnike, tako su ga prvi kršćani vrlo brzo nazvali i liječnikom, uz već tradicionalne nazive Učitelja i Gospodina. A ta ranokršćanska tema *Christus Medicus*²⁹ dopuna je starozavjetne teme o Bogu liječniku. Nazvati Krista liječnikom značilo je ispovjediti vjeru u njegovo božanstvo. Krist, jer je pravi Bog, može liječiti. To jest Krist jer liječi pravi je Bog, jer apsolutnu moć liječenja ima samo Bog. Osim toga ta je tema radikalno suprotna ondašnjoj magiji kao dijelu liječničke prakse u krugovima putujućih liječnika i hramske medicine. Zato se već od 3. stoljeća kršćanstvo sasvim otvoreno suprotstavilo vrlo popularnom Eskulapovu kultu, da bi nekako u 5. stoljeću Teodoret iz Cira navijestio Kristovu pobjedu.³⁰

Već će Ignacije Antiohijski početkom 2. st. govoriti o Kristu kao liječniku, jednom i jedinom: »A ima ih koji se u opakoj lukavštini ogrću imenom [Kristovim], a čine

²⁸ Usp. C. TURIOT, Healing, u: J.-Y. LACOSTE (ur.), *Encyclopedia of Christian Theology*, 667–668., ovdje 667.

²⁹ Tu će temu kasnije razviti autori iz 4. i 5. stoljeća, pa se može vidjeti: R. ARBESMANN, The Concept of »Christus Medicus« in St. Augustine, u: *Traditio* 10(1954.), 1–28.; Y.-M. BLANCHARD, Le Christ Médecin et la lecture augustiniennne du Prologue Johannique, u: V. BOUDON-MILLOT, B. POUDERON, *Les Pères de l'Église face à la science médicale de leur temps*, Paris, 2005., 477–495.

³⁰ Usp. G. FILORAMO, La vittoria di Cristo su Asclepio. Malattia e guarigione nella Storia filotea di Teodoro di Cirro, u: E. DAL COVOLO, G. S. GASPARRO (ur.), *Cristo e Asclepio. Culti terapeutici e taumaturgici nel mondo mediterraneo antico fra cristiani e pagani*, Atti del Convegno Internazionale, Accademia di Studi Mediterranei, Agrigento 20-21 novembre 2006, Roma, 2008., 113–128., ovdje 113–118.

štošta nedostojno Boga. Valja vam kloniti ih se kao zvijeri jer to su bijesni psi koji ujedaju iz potaje; morate ih se čuvati jer je njihov ujed teško iscijeliti. Samo je jedan liječnik, tjelesan i duhovan, rođen i nerođen, Bog u tijelu, pravi život u smrti, rođen od Marije i od Boga, najprije sposoban trpjeti, a onda nepodložan trpnji, Isus Krist, naš Gospodin.«³¹

Osim toga za Ignacija euharistija će biti pravi lijek: »Ako me po vašim molitvama Isus Krist udostoji i ako bude htio, u drugom spisu koji vam kanim sastaviti protumačiti ću vam spomenutu rasporedbu za novog čovjeka Isusa Krista, koja se sastoji u njegovoj vjeri i njegovoj ljubavi, u njegovoj smrti i uskrsnuću. Poglavitito ako mi Gospodin objavi, da se svi skupa u milosti koja dolazi od njegova imena okupljate u jednoj vjeri i u jednom Isusu Kristu *od roda Davidova po tijelu*, sinu čovječjem i Sinu Božjem, da ste poslušni biskupu i svećenstvu u slozi lomeći jedan kruh koji je lijek besmrtnosti, protuotrov da ne umremo već da zauvijek živimo u Kristu Isusu.«³²

Vrlo je uočljiv naglasak prvih otaca na Kristovu iscjeliteljsku dimenziju koja se ponajprije očituje kao duhovno liječenje, kao i na korištenje duhovnim lijekom besmrtnosti. Imajući u vidu da je Isus liječio ne samo dušu od grijeha već i tijelo od bolesti, upada u oko da u ranome kršćanstvu gotovo nema spomena liječenju od bolesti tijela. Naglasak na duhovnom liječenju očit je znak da prvi kršćani nisu osporavali ni dokidali liječničko umijeće niti su duhovnim djelovanjem htjeli nadomjestiti medicinsku znanost. Isticanjem potrebe za duhovnim liječenjem upozoravali su na pravi prostor svoga poslanja, čime nisu nijekali potrebu liječnika i medicine niti su htjeli konkurirati liječnicima u nečem što im nije bilo vlastito.³³

S druge pak strane kršćani, jer su vjerovali da je i tjelesna bolest nastala nakon grijeha, znali su da Bog ima ključ pravoga i cjelovitoga ozdravljenja. U tom smislu

³¹ IGNACIJE ANTIOHIJSKI, *Pismo Efežanima*, Split, 2010., 7, 1–2.

³² *Isto*, 20, 1–2. Slično se naslućuje i iz: UPUTE APOSTOLSKE, Split, 2010., 10, 3.

³³ Ne bih se složio s tvrdnjom H. Avalosa da je rano kršćanstvo stvorilo zdravstveni sustav koji je privukao mnoge obraćenike. Naime, smatra autor, društveno-ekonomske prednosti kršćanskoga zdravstvenoga sustava (*health care system*) mogu se razlučiti od zdravstvenoga sustava različitih religioznih i svjetovnih tradicija s kojima se kršćanstvo natjecalo (usp. H. AVALOS, *Health Care and the Rise of Christianity*, Massachusetts, 1999., 14–15.). Istina je da su kršćani prakticali intenzivnu ljubav i skrb prema potrebitima, čime su svjedočili svoju vjeru, ali su nove vjernike privlačili navještajem živoga Boga i prave vjere, a ne zdravstvenim sustavom. Uostalom, nikada se nisu nikomu predstavili kao zdravstveni sustav, već zajednica koja navješta Boga koji se objavio po svome Sinu Isusu Kristu. Neki autori potom zapažaju da su kršćani bili u stanju u kriznim vremenima kuge i drugih zaraza uvesti u klasični svijet koncept društvene odgovornosti kako se postaviti pred epidemijским bolestima (usp. G. B. FERNINGREN, *Medicine and Health Care in Early Christianity*, 113–123.), ali to ne znači da su imali alternativu medicini, već samo da su se gorljivom ljubavlju i odgovornošću skrbrili o dobrobiti pojedinaca i društva.

znakovit je jedan tekst Klementa Aleksandrijskoga koji Krista naziva liječnikom: »Postoji, dakle, naš Odgojitelj. To je Logos. On savjetima iscjeljuje od strasti koje su protiv naravi duše. Inače se u strogome smislu riječi pomoć bolestima tijela naziva liječničkom. Ta se vještina uči ljudskom mudročću. Očev je pak Logos jedino liječnik ljudskih duševnih slaboća. On je izbavitelj i sveti iscjelitelj oboljele duše. Veli: 'Spasi, Bože moj, svoga slugu. U te se uzda. Gospodine, smiluj mi se jer ću ti vapiti cio dan' (Ps 85,2–3). Po Demokritu 'liječništvo iscjeljuje tjelesne bolesti, a mudrost dušu oslobađa od strasti'. Dobri Odgojitelj, Mudrost, Očev Logos, čovjekov Stvoritelj, brine se za cijelo stvorenje. Liječnik koji liječi sve bolesti iscjeljuje čovjekovo tijelo i dušu.«³⁴ Razvidno je da Klement razlikuje medicinu kao znanost koja se uči i stječe ljudskom mudročću, dok smatra da strasti i bolesti duše može liječiti samo Bog – Logos. Ali da se ne bi razumjelo da Boga ne zanima i tjelesna dobrobit čovjeka, Klement će reći da je Logos liječnik koji liječi i tijelo i dušu.

Takav Klementov stav s jedne strane odgovara povijesnoj stvarnosti o kojoj svjedoče evanđelja, a s druge strane aktualna je i u njegovu povijesnom kontekstu. Naime 2. i 3. stoljeće vrijeme je širenja i popularnosti gnostičkih pokreta i škola. A gnosticizam se odlikovao radikalnim dualizmom, to jest preziranjem i odbacivanjem materije i ljudske tjelesne dimenzije.³⁵ Zato je Klementu neobično važno bilo naglasiti da je Bog Logos stvorio cijeloga čovjeka, a ne samo dušu. Osim toga, ne samo da je stvorio, Logos i skrbi za cjelovitoga čovjeka, a ne samo za njegovu duhovnu sastavnicu.

A kad se govori o Kristu liječniku, onda je bitno istaknuti još jedan drugi detalj vrlo važan za Ignacija, premda Klementu dijelom izmiče. Klement Aleksandrijski u navedenome tekstu, ali i u cjelini svoga djela, Logos drži liječnikom, ali ponajviše u smislu odgoja i preporuka za zdrav život, kojima nas liječi od bolesti duše koje se zovu strasti. Ignacije ide iznad intelektualističkoga poimanja liječničke uloge pri-

³⁴ KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Odgojitelj*, Split, 2006., I, 2, 6, 1–2. Klement Aleksandrijski inače je jedan od ranokršćanskih autora koji se najviše služi slikom liječnika koju pripisuje Logosu, Kristu.

³⁵ Vidi više o gnosticizmu u: I. RAMELLI, Gnosi – Gnosticismo, u: A. di BERARDINO (ur.), *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Genova – Milano, 2007., 2364–2380.; M. TORINI, Gnosis, gnosticismo, u: W. KASPER (ur.), *Diccionario Enciclopédico de Exégesis y Teología I*, Barcelona 2011., 697–699.; R. BRAUN, Gnosis, u: J.-Y. LACOSTE (ur.), *Encyclopedia of Christian Theology*, New York – London, 2005., 610–611. Gnostici su kao promotori dualističkih stavova odbijali vjerovati u Isusovo utjelovljenje i ljudsku narav, zbog čega su oci toga vremena, poput Ignacija, imali potrebu dodatno naglasiti upravo tu dimenziju (usp. S. A. PANIMOLLE, »Il nostro Dio Gesù il Cristo«, u: S. A. PANIMOLLE (ur.), *Gesù Cristo nei Padri della Chiesa (I-III sec.)*, Roma, 2000., 7–9., ovdje 8. U tom istom izdanju korisno je vidjeti: S. A. PANIMOLLE, *Gesù Cristo nei primi scritti dei Padri*, 10–127., napose 41–80.; G. S. GASPARRO, *Gesù il Cristo nello Gnosticismo*, 128–199.).

mjećujući da je Krist svojim bićem postao liječnik i lijek. On ne daje neke umjetne preparate i sastojke, već samoga sebe.

Uz to rečeno, u teologiji prvih kršćana bit će uočljiv snažan naglasak na Kristovo bogočovještvo. Kao utjelovljeni Bog, koji je ujedno u tijelu uskrsnuo, Krist je donio novi pogled na vrijednost tijela koje ne propada, već ide prema slavi uskrsnuća.³⁶ Time je ponajprije pokazao ljubav prema cjelovitoj ljudskosti te je onima koji vjeruju u njega dao nadu da će i sami uskrsnuti dušom i tijelom. Krist kao spasitelj svojim uskrsnućem bit će prototip zdravlja koje će pretpostaviti cjelovito spasenje svakoga čovjeka.³⁷

Nadalje, njegova tjelesnost i sama je bila izložena patnji i bolu kojima je podario spasenjski smisao. Upravo zato što je i sam bio mučen u tijelu, dao je ljudskoj patnji i bolu novi smisao. Otkrio je čovjeku da patnja i bol mogu biti ljekoviti i spasenjski učinkoviti, kao što je njegova muka i smrt na križu bila ljudima. Pristajući po svom utjelovljenju biti supatnik s čovjekom, Krist je i pravi liječnik, čija je patnja postala ljekovita ljudskomu rodu.³⁸

Da kršćani ne će biti protivni medicini, dokaz su i Kristovi učenici. Premda im je dao zadaću da liječe bolesnike, oni to nisu činili na konkurentan način u odnosu prema liječnicima svoga vremena, već su tu zadaću obavljali kao svoje duhovno poslanje. U protivnom, sveti Luka odrekao bi se svoje liječničke službe, a on je i nakon što je prigrlio vjeru ostao liječnikom. Slično njemu napraviti će i sveti Kuzma i Damjan, čime će biti svjedoci da kršćanstvo ne dokida medicinsku znanost, već je vrjednuje, a korigira u duhovnim vrijednostima i pristupu čovjeku.

³⁶ Na tom je tragu i sveti Irenej držao da je utjelovljenje fizički neophodno da spasi čovječanstvo od smrti i raspadljivosti. Kad Bog ozdravi tijelo, onda ono može primiti život i besmrtnost. Spasenje i nepokvarljivost slobodni su darovi Božji, a Bog je doktor koji je to pokazao svojim pacijentima. Njegovo ozdraviteljsko djelo ne odbacuje tijelo bez obzira na to što je osuđeno, već ga osposobljava za postupno suobličenje vlastitoj slici (usp. H. OSBORN, *Irenaeus of Lyons*, Cambridge, 2001., 101–102.

³⁷ Tema uskrsnuća tijela bila je česta u spisima prvih kršćana. Drugim riječima rečeno, vjerovali su u onaj konačni vječni učinak božanskih lijekova koje su kao putnici primali na zemlji. Bez obzira na to što je ondašnje pogansko društvo nerijetko ismijavalo istinu koju su naviještali, njome su kršćani ipak dali doprinos većem vrjednovanju tijela i tjelesnosti koja ne propada, već ide prema vječnoj proslavi u nebu. Tekstovi koji o tome svjedoče jesu: IGNACIJE ANTIOHIJSKI, *Tralijanima* 9, 2; *Rimljanima* 4, 3; *Smirnjanima* 7, 1–2; 12, 2; POLIKARPOVO MUČENIŠTVO 14, 2; KLEMENT RIMSKI, *Pismo Korinćanima*, Split 2010., 24–26.; PSEUDO-KLEMENTOVA HOMILIJA, Split, 2011., 9, 1; 19, 3.

³⁸ U tom se duhu može protumačiti i tekst iz Poslanice Hebrejima (2, 18): »Doista, u čemu je iskušani trpio, može iskušavanima pomoći.« Uz tu temu vežu se i patristički komentari prisposode o milosrdnom Samaritancu iz kasnijih vremena, ali je nemoguće u ovom članku tu temu obrađivati. Vrijedno je napomenuti barem značajne Augustinove komentare o tome: *Quaestiones Evangeliorum* 2, 19 (PL 35, 1340–1341.); *Enarr. Ps.* 125, 15 (PL 37, 1666–1667.); S. 171, 2 (PL 38, 933–934.).

Nakon prvih dvaju stoljeća kršćanstva, u trećem stoljeću Origen će, kao najvažniji teolog, imati posebno mjesto s obzirom na tu temu jer će s njime biti okončane otvorene polemike s poganstvom. On će Krista predstaviti kao liječnika koji je moćniji od ljudskih liječnika koji liječe tijela, a jednako tako će ga prikazati kao Božji Logos koji prethodi i Eskulapu i demonima. No uz važnost njegova božanstva za medicinsku vještinu, Origen ne će previdjeti ni značenje njegova tijela i ljudske naravi jer je upravo po slabosti ljudske naravi izliječio ljudski rod.³⁹ No i Origen će, kao i oci prije njega (vidi što je rečeno o Klementu Aleksandrijskom), isticati da Logos ne liječi ekstraktima trava i drugim sastojcima, već da liječi otajstvima riječi sadržanima u Svetome pismu i naviještenima u Crkvi, koja je njegova ljekarna i lječilište.⁴⁰

Jednako tako će i oci nakon Origena, kada i ne bude otvorene polemike s društvom i medicinom ili pak s Eskulapom i poganskom religijom, jasno i nedvoznačno Kristu pripisivati terapeutsku moć, s time da će u 4. st. Krist biti prikazan i kao milosrdni Samarijanac koji za bolesnika – grješnika, to jest za cijeli ljudski rod, priprema mnoge lijekove kao što su riječ, ulje i vino (usp. AMBROZIJE, *In Luc.* 7, 75 i *Exp. ps. CKVIII* 21, 5). No vrhunac toga procesa sastojao se u tome da se istakne kako je Krist kao takav liječnik koji liječi svojom osobom, po čemu će i oci toga vremena biti u kontinuitetu s onima od samoga početka Crkve. U tom smislu istaknut će se, uz Ambrozija, i ostala dva velika latinska oca 4. i 5. st., Jeronim i Augustin. Oni će predstaviti Krista kao liječnika i kao lijek: *medicus et medicamentum* (usp. JERONIM, *Tract. in Marci Ev.* 1, 13–31 CCL 78, 468; AUGUSTIN, *De civ. Dei* 3, 12, 17; 4, 21).⁴¹ Oci će u tome razdoblju, dok budu propovijedali Krista liječnika, jer će izostati polemike Eskulapova kulta, koji će naglo slabjeti u novonastalom ozračju koje je došlo sa slobodom Crkve početkom 4. st., ipak nastaviti oštru kritiku mnogoboštva kao takvoga i magije za koju se pretpostavljalo da se njeguje u hramovima poganskih božanstava. Uz spomenutu trojicu zapadnih otaca, na istoku će se ponajviše istaknuti sv. Atanzije (usp. CG 1, De Inc. 18; 44) i Ćiril Jeruzalemski (usp. Cat. 2, 6; 10, 13; 12, 7).⁴²

³⁹ Usp. S. FERNÁNDEZ, *Cristo médico según Orígenes como metáfora de la acción divina*, Roma, 1999., 223–278.

⁴⁰ Usp. ORIGEN, *In Lev.* 8, 1, Rim, 1985.

⁴¹ Usp. V. LOMBINO, *Medico (Cristo)*, u: A. di BERARDINO (ur.), *Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane*, Genova – Milano, 2007., 3178. Autor na poseban način navodi djela sv. Ambrozija: *In Luc.* 7, 75 i *Exp. ps. CXVIII* 21, 5.

⁴² Usp. isto, 3173–3175. A. JORI (usp. *La salute del corpo umano nella Tarda Antichità*, u: C. HORN, D. P. TAORMINA, D. WALTER (ur.), *Körperlichkeit in der Philosophie der Spätantike. Corporeità nella filosofia tardoantica*, Baden-Baden, 2020., 259–290., ovdje 267–268.) smatra da su neki elementi religiozne medicine ostali dugo i preživjeli čak u kršćanstvu u samom čašćenju, premda u nekim drugim oblicima. On drži da je to slučaj čašćenja Krista liječnika, no njegov mi se zaključci

Zaključak

Moguće je povući mnoge paralele između kršćanskoga odnosa prema bolesti i onoga poganskoga, kao što je moguće uočiti i mnoge razlike, ali je primarna razlika ona teološka. Sastoji se u različitom poimanju Boga, što je ključ onih bitnih razlika i suprotstavljenosti. S druge pak strane kršćanska svijest o Bogu tumači također kako je medicinski sustav ostao prihvatljiv kršćanima. Kršćani dakle ne će Bogu pripisati odgovornost za bolest, ali će ga prihvatiti kao onoga tko je mogao biti uzročnik ozdravljenja i mimo prirodnoga procesa. Kršćanstvo se ne će suprotstaviti medicinskom poimanju bolesti ni medicini kao znanosti, ali će se snažno suprotstaviti mitološkom tumačenju bolesti. Sa sviješću da posjeduje istinu koju je Bog objavio, kršćanstvo će podržati sve što je društvo onoga vremena imalo kao pravilno i autentično, ali će odbaciti elemente neznanstvenoga i mitološkoga tumačenja. Kršćanstvo u nijednom trenutku nije osporilo znanstvenu medicinu niti je bilo u raskoraku s filozofskom medicinom, bez obzira na to što je bilo korektiv i njima. U odnosu na filozofsku bolje je definiralo uzorke, a zajedno sa znanstvenom borilo se protiv posljedica i otklanjalo uzroke bolesti, no u svakom slučaju ni jednu ni drugu nije smatralo beskorisnom u kasnoantičkom društvu.

Stavljajući naglasak na spoznaju Boga, a ne na zdravlje, kršćanska vjera ne će ići za tim da zamijeni medicinu, ali ne će ni biti blagonaklona prema činjenici da je potreba za zdravljem držala na životu pogansku religiju. I za kršćane zdravlje ostaje u Božjoj domeni, ali ne više na magijski način kao u poganskom svijetu, već s drukčijim predznakom. Riječ je naizgled o sličnim tvrdnjama, ali su u biti bile sasvim različite, pa čak i suprotstavljene. Premda Bog ne želi bolest, ne znači da joj ne dopušta da djeluje bez nje, no u konačnici ni ona ne može potpuno izići izvan njegove volje i prevladati nad njegovom moći. Štoviše, Bog je i nju podvrgnuo svomu božanskomu planu, napose zahvaljujući svomu Sinu.

Zbog te svijesti i svoje specifičnosti kršćanska vjera doprinijet će dokidanju i magijskoga i mitološkoga pristupa zdravlju i bolesti te će dati više prostora medicini kao znanosti, unatoč protivljenju nekih krugova. Time što su Krista prihvatili za liječnika, kršćani nisu osporili mjesto i značenje medicine u životu čovjeka. Potvrda toga procesa i novoga shvaćanja Boga i čovjeka bit će vjera u uskrsnuće tijela, to jest vrjednovanje tijela na mnogo uzvišeniji način. Medicina će imati svoju odgovornost za liječenje ljudskih tijela koja imaju dostojanstvo jer su sastavni dio čovjeka koji je pozvan na spasenje. Kršćanstvo će time nadići dualizam ondašnjega svijeta u korist ljudske cjelovitosti zadane Božjim planom stvaranja i spasenja.

ne čine točnima. Upravo da bi potisnulo religijska stajališta, kršćanstvo je isticalo ulogu Krista liječnika, te se teško moglo dogoditi da se u kršćanstvo infiltrira neki od poganskih religijskih elemenata.

FROM THE MYTHOLOGICAL TO THE CHRISTIAN UNDERSTANDING OF ILLNESS: A HISTORICAL-CRITICAL APPROACH

Ivan BODROŽIĆ*

Summary: *The author of this research, in three units, deals with the change of paradigm in the world of late antiquity in understanding illness. First, he examined illness in antiquity and late antiquity, which were dominated by two basic approaches: medical and religious (pagan, mythological). The second chapter deals with theories regarding the causes of illness, where the author highlights three fundamental ways of their interpretation: philosophical, medical, and religious. The last chapter is dedicated to studying the Christian attitude toward illness, following the texts and testimonies of the holy fathers in the first few centuries. The author arranged his claims in three parts: first, he tried to answer the question of what illness is and what are its causes from a Christian perspective; then, he tried to define the role of God in treating illness; and finally, he emphasized the role of Christ as a physician as understood in early Christian theology. The author's main conclusion is that Christians made the biggest change in paradigm and life attitudes toward medicine thanks to a different notion of God, and everything that was in accordance with their awareness of God remained unchanged. That is why they did not challenge philosophy or medicine as a science, although they made certain shifts and introduced innovations.*

Keywords: *illness, early Christianity, health, medicine, pagan religion and illness, ancient philosophy and illness, Christus Medicus.*

* Full Prof. Ivan Bodrožić, Ph.D., Catholic Faculty of Theology, University of Split, Zrinsko-frankopanska 19, 21000 Split, Croatia, ivan.bodrozic@gmail.com